

Seijst

Uitgave van het Zeister Historisch Genootschap

2019-II

Frits Kat

Vaststelling van de
Zeister gemeentegrenzen

Titia van der Tuuk
Broedelet

Seijst

*Bulletin ter bevordering van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4x per jaar.

Jaargang 49 nummer 2. Juni 2019.

Drukwerk: Drukkerij Gregorius, Utrecht.

REDACTIECOMMISSIE

H. Beudeker, D. van de Kamp, mw. Fl. de Vrijer en mw. M. Wagenaar, redacteuren en J.P. van 't Sant, hoofdredacteur.

VORMGEVING

M. Slappendel

REDACTIEADRES

Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist

E-mail: info@zhg.nl

BIJDRAGEN AUTEURS

Informatie over het aanleveren van kopij:
www.zhg.nl

LEDENADMINISTRATIE

Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist. Het kan ook via het e-mailadres: info@zhg.nl.

IBAN: NL95 INGB 0003 8403 83

WEBSITE

www.zhg.nl

Legaat of lijfrenteschenking:

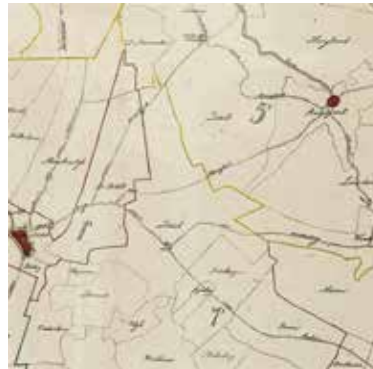
ANBI-beschikking

nummer 55 537

Frits Kat

31

Frits Kat was een veelzijdig Zeister kunstenaar, vooral beeldhouwer. Zijn beelden zijn figuratief en van een 'pure' schoonheid. Daarnaast was hij een zeer bevolgen politicus die voor de PSP in de Zeister gemeenteraad zat. Een bijzondere, ten onrechte al bijna vergeten man waarvan het werk helaas deels verloren is gegaan.

Vaststelling Zeister gemeentegrenzen 40

Ter voorbereiding van de instelling van het Kadaster werden in 1825 de Zeister gemeentegrenzen vastgesteld. Daar waren zo'n 40 personen bij betrokken, die die grenzen langs moesten lopen. Of ze met zijn allen daarvoor 54 km in één dag liepen, zoals het proces-verbaal suggereert???

Titia van der Tuuk 46

In onze serie 'Zeister schrijvers' wordt deze keer het leven en het werk van Titia van der Tuuk besproken. Zij schreef op haar 24e van zichzelf 'Ik ben atheïste en vrijdenkster'. Daar had ze ook nog 'feministe' aan kunnen toevoegen.

Broedelet

50

In de ZHG-collectie bevindt zich een fraaie brochure uit 1928 van de bekende Zeister autohandel en garage van H. Broedelet.

Afscheid van een idealist

De Zeister beeldhouwer Frits Kat (1922-1975)

Margreet Wagenaar

Zelfportret, geschilderd liggend op zijn buik in het sanatorium in Laren (ca. 1950). Het portret is in bezit van Janneke Kat-Bellaard.

FOTO MARGREET WAGENAAR

'Afscheid van een idealist' was de titel van het *in memoriam* dat journalist Bert van Nieuwenhuizen (1946-2018) in 1975 in de Nieuwe Zeister Courant schreef over Frits Kat. Volgens Bert van Nieuwenhuizen was Frits Kat een bekende figuur binnen de Zeister gemeenschap. Hij schreef: 'Bekend was hij door zijn veelzijdig kunstenaarschap waarvan ook binnen onze gemeente voorbeelden te vinden zijn. Bekend werd Frits ook door zijn lidmaatschap van de gemeenteraad voor de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP)' van 1966 tot 1970. Frits was een onverbeterlijke idealist maar niet altijd realistisch. Zijn idealisme

was vaak bewonderenswaardig tomeloos, maar daardoor vaak niet in overeenstemming met de harde feiten en verhoudingen. Frits was ook eigenlijk in het diepst van zijn wezen geen politicus, hij was veel meer een wereldverbeteraar. En daarvan wilde hij getuigen.¹² Bijna 45 jaar later heeft dit *in memoriam* iets raadselachtigs. De bekende Zeistenaar is uit het collectieve geheugen verdwenen. De kunstwerken waarmee hij Zeist verrijkt heeft zijn niet of heel moeilijk te vinden. En die wereldvreemde ideeën? Wat beweerde hij eigenlijk, wat is daarvan te vinden in de verslagen van de gemeenteraadsvergaderingen?

**De Harlekijn bij de
Willibrordusschool
(brons, 210 cm hoog,
ca. 1969).**

RKD NEDERLANDS INSTITUUT
VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

FRITS KAT, DE KUNSTENAAR

Fredrik Wilhelm Adolf Kat werd op 28 mei 1922 geboren in Vlaardingen in een Nederlands hervormd gezin als jongste van zes kinderen. Zijn vader was predikant en overleed jong. Zijn moeder hertrouwde later met een broer van haar overleden man, die de voogd was van haar kinderen. Frits had geen goede relatie met zijn stiefvader die directeur van een school op Java was geweest en kapitein bij het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). In Zeist werd hij wiskundeleraar aan het Zeister Christelijk Lyceum. Frits' stiefvader was zeer afstandelijk, de kinderen moesten een briefje neerleggen als ze hem wilden spreken.

Frits kreeg als kind werveltuberculose waardoor de wervels misvormd werden. Er was in die tijd nog geen goede therapie voor tbc. Hij werd thuis in een gipsbed gelegd en overleefde zijn ziekte, maar met een misvormde wervelkolom. Frits Kat volgde na zijn middelbare school een avondopleiding aan de Kunstnijverheidsschool in Utrecht in 1943/44. Hij kwam daar in aanraking met het verzetswerk. Hij vond dat onderduikers iets te doen moesten hebben en ging rozenkransen van klei met hen maken om ze bezig te houden. De rozenkransen werden beschilderd. Een van zijn tantes was lid van de gereformeerde kerk in Utrecht. Via connecties van mensen uit de kerk werden de rozenkransen verkocht aan Duitse soldaten die naar het

Oostfront werden gestuurd. Van dat geld werd materiaal gekocht voor het maken van nog meer rozenkransen maar vooral voor het levensonderhoud van de onderduikers. Frits was ook actief in de buurt van Tiel bij het begeleiden van geallieerde gedropte piloten in bootjes over het water naar het Zuiden. Frits praatte niet graag over zijn werk in het verzet. In de oorlog kwam zijn tbc weer terug.

Na de oorlog heeft hij drie-en-eenhalf jaar in het Nederlands Studenten Sanatorium in Laren (NH) gekuurd. Er bestond toen wel een geneesmiddel tegen tbc, het antibioticum streptomycine, maar die therapie had bijwerkingen. Frits werd door de behandeling met streptomycine doof aan een oor. Het studentensanatorium heeft bestaan van 6 maart 1947 tot 31 december 1964. Het sanatorium had naast de behandeling van tbc een aantal doelstellingen. 'Studie, geestelijke activiteit, geestelijke gezondheid, culturele ontwikkeling en beoefening van de kunstnijverheid werden aangewend als essentieel onderdeel van de behandeling' wordt in 1966 geconstateerd in het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde in een terugblik.³ Die drie-en-eenhalf jaar sanatorium zijn waarschijnlijk geen verloren tijd geweest voor Frits Kat. Hij was wat ouder dan de meeste patiënten en hij heeft daar veel gelezen. Wat cultuur betreft hoorde hij niet veel nieuws, maar in het sanatorium had hij tijd en de steun van een psychiater om de spanningen van

de oorlog enigszins te verwerken. Van 1948 tot 1953, terwijl hij een deel van deze tijd ook opgenomen was in Laren, volgde hij een opleiding aan de Académie 'Kunstbeoefening' in Arnhem. Hij werd daar opgeleid tot monumentaal kunstenaar, beeldhouwer, vervaardiger van mozaïek, medailleur (penningkunstenaar). Hij maakte ook betonsgraffito's. Een sgraffito of 'kraspleisterwerk', is een bijzondere vorm van stucwerk, het krassen of snijden van afbeeldingen in een natte pleisterlaag, waardoor de onderliggende laag, meestal van een andere kleur, zichtbaar wordt.⁴ Hij was dus inderdaad een veelzijdig kunstenaar. Hij werd leraar aan 'De Werkschuit' in Zeist, een organisatie die lessen gaf aan kinderen en volwassenen in allerlei beeldende kunsten. De Werkschuit is nu een onderdeel van het KunstenHuis De Bilt-Zeist. Daarnaast gaf hij les aan particulieren, onder andere een paar maanden aan een clubje van koningin Juliana. Hij kreeg, waarschijnlijk door de nazorg van de Stichting 1940-1945, af en toe een brief van prinses Wilhelmina.

Hij volgde ook nog een opleiding maatschappelijk werk bij 'Kerk en Wereld' in Driebergen. Dit was een vormingscentrum van de Nederlands Hervormde Kerk. Later is deze opleiding overgegaan in de Hogeschool De Horst. Deze opleiding bij Kerk en Wereld was opgericht door Willem Banning (1888-1971), de voorman van de religieus-socialistische beweging in Nederland en

een van de oprichters van de Partij van de Arbeid (PvdA).⁵

Banning wilde een nieuw Nederland zonder standsverschillen en verzuiling, een democratie voor en door het volk. Frits was onder de indruk van Bannings ideeën en werd ook lid van de PvdA.

Net als veel andere verzetsmensen was Frits zeer teleurgesteld in het naoorlogse Nederland. De uitvoering van de nieuwe ideeën kwam niet meteen tot stand. Toen de regering besloot tot de politionele acties in Indonesië brak hij met de PvdA. Bert van Nieuwenhuizen herinnert zich de 1 meiviering van de PvdA in 1968. Hoewel hij geen lid meer van de PvdA was, kwam Frits Kat daar naar toe. 'Ik wil wel eens zien, hoe jullie dit doen', zei hij tegen Van Nieuwenhuizen. Het feest begon met het zingen van de *Socialistenmars*. Het begint met:

'Op socialisten, sluit de rijen.

Het rode vaandel volgen wij.'

Een volgend couplet begint met:

'Niet met de wap'nen der
barbaren,

Met kruit noch degen kampen
wij.

Het geesteszwaard der vrijheidsscharen,

Brengt slechts de zegen aan hun
zij.'

Met een brede glimlach zei Frits Kat daarna tegen Bert van Nieuwenhuizen: 'Dat mag ik wel zingen, jongen, maar jullie eigenlijk niet.'

Frits trouwde op 8 februari 1956 met Janna Bellaard, geboren in Dordrecht op 13 december 1933. Frits

en Janneke leerden elkaar kennen via een vriend van Frits, die een kamer had gehuurd bij de ouders van Janneke. De vriend gaf les aan kansarme jongeren, asfaltjeugd werd dat toen genoemd. Hij organiseerde ook kampen voor die jongeren en Janneke en Frits hielpen vaak mee.

Kennelijk vond Jannekes vader dat een huwelijk met een kunstenaar een hachelijke onderneming kon zijn. Janneke moest van haar vader een jaar wachten met trouwen zodat ze zeker wist dat ze met een kunstenaar wilde trouwen. Zij trouwden in 1956 en kregen drie zonen. Naast hun drie zonen hadden ze vele pleegkinderen in huis. Een van de pleegkinderen werd haast een eigen kind. Frits Kat verkocht zijn beelden redelijk goed, maar de meeste kunstenaars verdienen niet veel, daar had Jannekes vader wel gelijk in. Janneke werkte als maatschappelijk werker. Ze pakte alles aan. Ook zij was artistiek. Zij gaf rond Sinterklaas les in koekvergulden in Museum Hilversum, een museum voor toegepaste kunsten en lokale historie, en in het Centraal Museum in Utrecht. Nicolaas Beets beschreef koekvergulden al in zijn boek de 'Camera Obscura'. Gezellig om een tafel zitten en speculaas- of taaitaipoppen beschilderen met gekleurd glazuur. Kunsthistorica Elsie Verlaan-Dikker, toen werkzaam bij de educatieve afdeling van het museum Hilversum weet nog dat Janneke vond dat er wel serieus gewerkt moest worden. Een beetje rommelen met glazuur mocht niet.

Janneke was dol op historische feesten. Zij hield sint-maartensoptochten in de buurt en zelfs driekoningsoptochten. Luid zingend met een troepje kinderen achter zich belde ze overal aan. De kinderen zongen hun liedjes, kregen snoep en dat snoep werd dan bij Janneke en Frits thuis eerlijk verdeeld. Veel kinderen uit haar omgeving werden door haar vertroeteld als ze ziek waren met geraspte appel met kaneel. Dat medicijn hielp tegen alles.

WAAR ZIJN DE KUNSTWERKEN VAN FRITS KAT?

Op de Willibrordusschool aan de Kroostweg 38c stond in het plantsoen tussen de schoolgebouwen de 'Vrolijke Harlekijn'. Het was de bedoeling om vier beelden te maken van de seizoenen, de Vrolijke Harlekijn was de zomer. Het beeld van het najaar staat in Canada. Het is onbekend of de andere seizoenen ook gemaakt zijn. De Harlekijn is ernstig beschadigd toen de school naar een andere locatie verhuisde. Gelukkig heeft een van de leerkrachten het grootste deel van het beeld mee naar huis kunnen nemen. Daar ligt het nu zonder voeten en sokkel in haar tuin terwijl het bij de Willibrordusschool kon dansen!

De muurdecoratie voor de school in Austerlitz was bevestigd aan de buitenmuur, maar de school is kort geleden afgebroken omdat er een nieuwe school gebouwd wordt. Gemeentes zijn over het algemeen niet heel zuinig op de kunstwerken die

zij aanschaffen. Veel beeldhouwwerken worden na enige tijd vernietigd of staan in depots en niemand weet waar, volgens Elsie Verlaan-Dikker. Op dit moment staat de muurdecoratie echter veilig in het gemeentelijk depot. De decoratie zal op de nieuwe school geplaatst worden.

De school op het Broederplein had een mozaïek van Frits Kat maar dat heeft de verhuizing niet overleefd. Janneke Kat heeft nog geprobeerd om te voorkomen dat het mozaïek kapot geslagen werd, maar het was al gebeurd.

Bij TNO in Austerlitz stond in de kantine een geschenk van het personeel, een beeld van een paardje, gemaakt door Frits Kat. Ook dit beeld bestaat niet meer, d.w.z. het origineel bestaat niet meer maar een van de oud-directeuren heeft twee kopieën laten gieten. Helaas is de mal onvindbaar.

Drie jaar na het overlijden van Frits Kat is bij een brand in zijn huis het grootste deel van zijn werk verloren gegaan met alle tekeningen, en de administratie van de verkoop van het werk en van de namen en adressen van de kopers. Het is daarom moeilijk om werk van Frits Kat op te sporen. Gelukkig zijn foto's van enkele van zijn beelden bewaard bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), het centrale Nederlandse documentatiecentrum op het gebied van de beeldende kunst. Enkele beelden staan in Canada, Israël en de Verenigde Staten, maar onbekend is bij wie.

Janneke heeft nog enkele beelden uit de brand kunnen redden.

De beelden zijn over het algemeen figuratief. 'Het was geen vernieuwend kunst', zegt Elsje Verlaan-Dikker, die de familie goed gekend heeft, 'maar het werk is heel vakkundig en mooi gemaakt. Het heeft iets puurs waardoor het indruk maakt.'

FRITS KAT ALS POLITICUS

Om te zien wat Frits Kat bijdroeg aan de discussies in de gemeenteraad [hieronder 'de Raad'] zijn de notulen van de vergaderingen van de Raad geraadpleegd. Frits Kat was bijna altijd aanwezig en hij nam een eigen positie in in de Raad. Hij had een beeldend taalgebruik en streed voor de belangen van de mensen met weinig geld. Daarnaast vond hij dat

kinderen moesten kunnen spelen. Speelplaatsen moesten er komen en plantsoenen. Vroeger konden kinderen overal spelen, maar nu waren de auto's belangrijker. De bevolking moest inspraak hebben. De menselijke maat was belangrijk.

Frits Kat was bijna vier jaar lid van de gemeenteraad namens de PSP. Als enige politieke partij in Nederland pleitte de PSP voor afschaffing van de monarchie, het leger, de Bin-

De beschadigde Harlekijn van de Willibrordusschool.

FOTO MARGREET WAGENAAR

Muurdecoratie 'Bron der Wijsheid' voor de (inmiddels afgebroken) basisschool in Austerlitz (ijzersmeedwerk, ca. 200 cm hoog).

RKD NEDERLANDS INSTITUUT
VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

nenlandse Veiligheidsdienst en de mobiele eenheid (ME). De partij is opgericht in 1957 en heeft bestaan tot 1991. De leden van de PSP vonden de CPN te pro-Russisch en de PvdA te pro-Amerikaans.¹ In 1966 was de PSP in Zeist een eenmansfractie; dat is altijd hard werken omdat één persoon over alle onderwerpen het partijstandpunt moet laten horen. In mei 1967 is Frits Kat zo verstandig om te zeggen 'Ik heb op het stuk van de belastingsvoorstellen niet veel ingebracht, niet omdat ik hiervoor geen belangstelling zou hebben, maar omdat ik als een-

mansfractie me eerst met deze materie vertrouwd moet maken.'

In beeldende taal maakt hij in 1967 duidelijk dat hij vindt dat bij de beslissingen het belang van de burger voorop moet staan. 'Ik heb wel eens de indruk dat het werk van de Raad vergelijkbaar is met de arbeid van een chirurg, het maakt een steriele indruk en er is veel geschitter van nikkel. Ik kan me voorstellen dat men in de patiënt niet meer de mens herkent.'

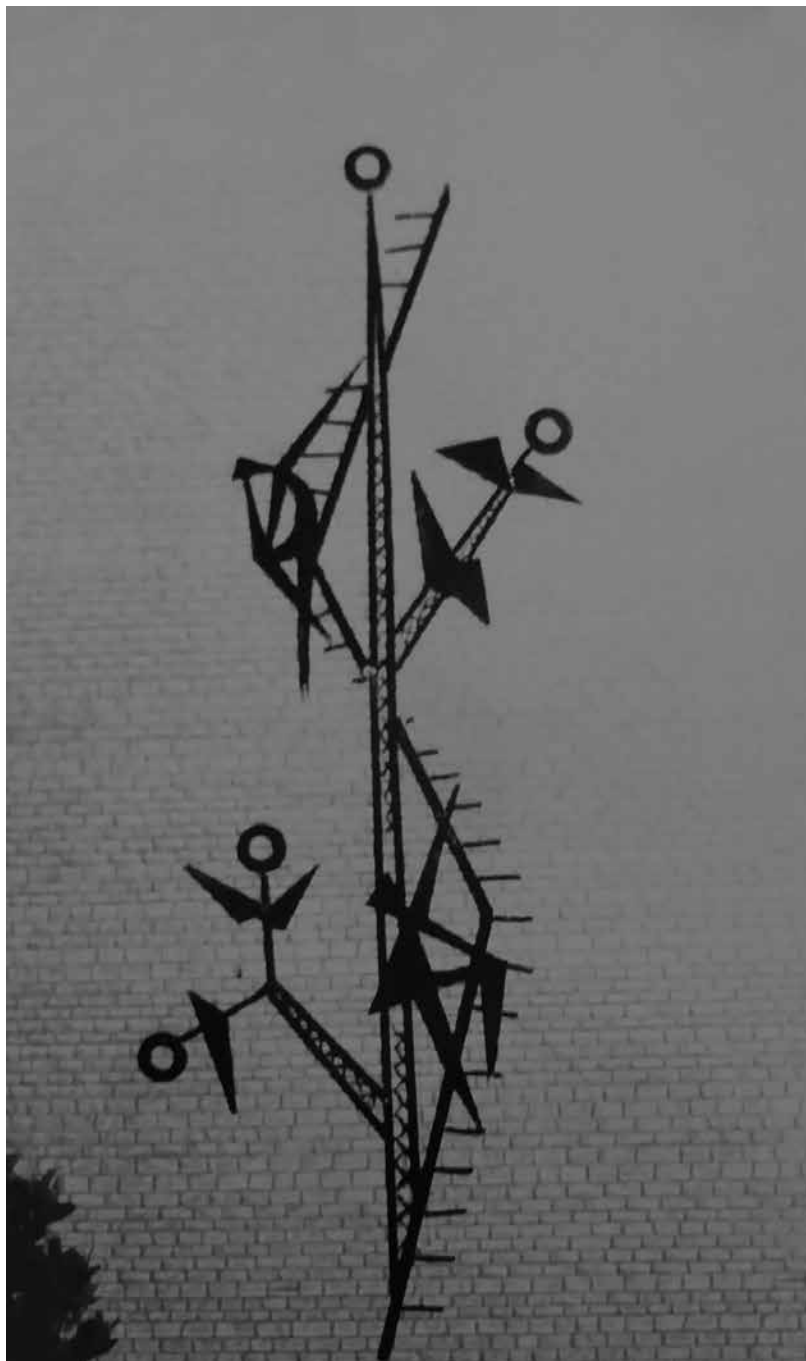
Op een aantal onderwerpen komt hij steeds terug:

Subsidie voor de ongeorganiseerde jeugd. Hij is blij dat sport voor jongeren gesubsidieerd wordt maar hij vindt het jammer dat er geen subsidie is voor jongeren die niet georganiseerd zijn in een club of vereniging. 'Er is geen sprake van verwennerij', zegt hij, 'wanneer de jeugd iets wordt gegeven, als haar aan de andere kant zoveel wordt ontnomen als gevolg van de ontwikkeling van het verkeer.' Uiteindelijk leidt zijn aanhoudend aandringen op de problemen van de ongeorganiseerde jeugd tot de oprichting van het jongerencentrum Lambiek. Na korte tijd ging het mis met Lambiek. We hebben het over het beruchte jaar 1968. Lambiek werd bezet door boze jongeren die meer inspraak wilden. Frits Kat ging met hen praten en kon ze overtuigen dat ze dan ook met een goed plan moesten komen. Uit Lambiek is later het nog steeds bestaande poppodium 'De Peppel' ontstaan. *De eenprocentsregeling bij de bouw.*⁶ Hij dringt er steeds op aan dat bij elk bouwwerk van de gemeente 1% wordt begroot voor een kunstwerk en vraagt ook of dan gedacht wordt aan de in Zeist wonende kunstenaars. Als geen gebruik gemaakt is van de 1%-regeling, zou dat geld dan niet alsnog besteed kunnen worden aan opdrachten voor beeldende kunstenaars?

De BB (Bescherming Bevolking). Deze organisatie werd in 1952 opgericht om de bevolking in tijd van oorlog te kunnen beschermen. De BB werd in 1986 opgeheven. Voor Frits Kat

is de BB een gevaarlijke instelling. Hij zegt: 'De regering heeft in "het blauwe rapport van de commissie ter voorbereiding ener regeling van Rampen bestrijding en burgerlijke verdediging" [verschenen in 1957, MW] gezegd dat de bevolking "total war minded" gemaakt moet worden.'⁷ De PSP heeft een ander standpunt ten aanzien van het klaar maken van een totale bevolking voor de toekomst. 'We menen dat de oorlog geen middel kan zijn voor de werkelijke oplossing van geschillen en dat ze tevens zedelijk te veroordelen is (total war minded). We wijzen daarom het gebruik van geweld en de opleiding en opvoeding daartoe onvoorwaardelijk van de hand. (...) Het is wel duidelijk dat de B.B., hoe goed georganiseerd ook, en dat kost ontzettend veel, eigenlijk weinig kan doen, maar wat zij doet is dan nog uiterst gevaarlijk. Zij maakt van een volk een leger, een total war minded leger, met zeer gevaarlijke methoden. Dat ze in vredesrampen wat kan betekenen moet ons niet verleiden haar geheel te accepteren. Het gif van een slang kan soms medicijn zijn, maar pas op voor de slang.' De Raad gaat niet in op zijn betoog maar gaat over tot de bespreking van het hinderlijk gedrag van bromfietzers op de Slotlaan.

Huursubsidie. Frits Kat vindt dat er een huurtegemoetkoming moet komen voor mensen die de beschikbare woningen niet kunnen betalen. Het college van B. en W. is bang dat dat de doorstroming negatief zal beïnvloeden. Frits Kat zegt: 'Zou deze na-

**Decoratie voor de
Openbare Scholen-
Groep Schoonoord.
Nu verdwenen.**

RKD NEDERLANDS INSTITUUT
VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

**Paardje in de kantine
van TNO in Austerlitz
(brons, 40 cm hoog).**

RKD NEDERLANDS INSTITUUT
VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

delige beïnvloeding even zwaar wegen als de diepingrijpende bezwaren van het maar niet kunnen verkrijgen van een noodzakelijke woning door jonge mensen?' Hij zegt treurig: 'De aanvankelijk gekoesterde verwachting dat een soort toeslag hier een oplossing voor zou kunnen brengen [voor de woningnood, MW] lijkt niet in vervulling te kunnen gaan.' *Gelijke behandeling van alle mensen.* Waarom wordt bij trouwerijen niet altijd de rode loper uitgelegd? Hij had zo gehoopt dat het Slot een ludieke plaats zou worden voor iedereen, maar nu komt de restauratie van het Slot vooral ten goede aan de meer vermogende inwoners. Voor de minder vermogenden zijn er ruimtes in het souterrain en Frits vindt dat oneerlijk. Uit deze korte bloemlezing uit de raadsverslagen wordt duidelijk is dat hij bevlogen is en in mooie bewoordingen steeds opkomt voor de zwakkeren in de bevolking, de kinderen en de mensen met weinig geld.

Ik belde Bert van Nieuwenhuizen over zijn *in memoriam*. 'Zou u met de kennis van nu nog steeds zeg-

gen dat Frits Kat een onverbetterlijke idealist was maar niet altijd realistisch omdat hij dingen wilde die niet in overeenstemming waren met de harde feiten en verhoudingen?' vroeg ik aan zijn antwoordapparaat. Hij belde meteen terug. 'Hebt u dat *in memoriam* bij de hand? Wilt u het voorlezen?' Ik las het voor en toen was het een tijd stil. 'Ik vind het een mooi *in memoriam*', zei ik. 'Ja', zei Van Nieuwenhuizen, 'dat vind ik zelf ook. Maar wat uw vraag betreft: Frits Kats was geen dromerige idealist, zijn voorstellen waren goed en praktisch maar de tijd was er nog niet rijp voor. Hij liep 50 jaar voor. Hij was een sprankelend raadslid, tegen de draad in, maar met goede ideeën. Wat jammer dat we zulke politici niet meer hebben.' Frits Kat is begraven op de Gemeentelijke Begraafplaats aan de Woudenbergseweg. Het graf is moeilijk te vinden omdat er geen naam op staat. Bij beter kijken blijkt op de staande steen in zijn handschrift 'Frits' te staan. Er is een klein tuintje voor de staande steen en daar ligt een vergrote penning met de volledige naam en data van geboorte en overlijden. Het lijkt of uit de staande steen een beeldje springt. Het is een verkleinde replica van het door Frits gemaakte beeld Pallieter. Pallieter is de hoofdpersoon uit het gelijknamige boek van de Vlaamse dichter en schrijver Felix Timmermans (1886-1947). Pallieter is een levensgenieter die op een kinderlijke manier geniet van al het moois om hem heen maar tegelijkertijd strijdt tegen aantasting

van de natuur door kapitalisten. Hij is wars van bureaucratie en tegen-draads. Het is niet verwonderlijk dat Frits Kat een beeld van Pallieter maakte, ze hadden veel gemeen.

Waarom weet bijna niemand meer wie Frits Kat was? Zijn politieke activiteiten werden niet gewaardeerd omdat hij zijn tijd vooruit was. Met werken van beeldhouwers gaan gemeenten niet altijd zorgvuldig om zodat veel werken verloren gaan of zoek raken. De brand van het huis van Frits Kat is natuurlijk een ramp geweest. Veel werk verbrandde en de registratie van de opdrachten en de verkoop en de tekeningen zijn er niet meer. En tenslotte was Frits Kat een bescheiden man.

Er zou een straat naar Frits Kat genoemd moeten worden. Wat zou het plezierig zijn als mensen met een kunstwerk van Frits Kat dat aan het Zeister Historisch Genootschap zouden willen vertellen. Dan is het misschien mogelijk om meer bekendheid aan het werk van Frits Kat te geven. Zijn werk verdient dat.

Bronnen

1. De PSP was een Nederlandse links-socialistische politieke partij. De koers van de partij werd gekenmerkt door een nadruk op democratie, vredespolitiek (in het bijzonder het verzet tegen kernwapens) en socialistische economische politiek. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Pacifistisch_Socialistische_Partij.
2. Bert van Nieuwenhuizen, *Nieuwe Zeister Courant*, 25, nr. 85, vrijdag 1 augustus 1975.
3. F.N. Sickenga, R.B. Spanjaard, 'Het Nederlands Studentensanatorium te Laren (N.H.) 1947-1964. Een terugblik en een poging tot evaluatie' in *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 110, nr. 52 pp. 2299-2304.
4. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Stucwerk>.
5. https://nl.wikipedia.org/wiki/Willem_Banning.
6. De 'percentageregeling voor beeldende kunst' is een Nederlandse regeling die inhoudt dat bij nieuwbouw, verbouw of koop van rijksgebouwen door of in opdracht van het Rijksvastgoed-

bedrijf, kunst zal worden toegepast. Gemeenten en provincies kennen vaak vergelijkbare regelingen ter bevordering van de kunst in of bij hun gebouwen.

7. <http://www.antimilitarisme.org/index.php?orphan=759>.

Graf van Frits Kat.

FOTO MARGREET WAGENAAR

Pallierter, in particulier bezit (brons, 60 cm hoog).

RKD NEDERLANDS INSTITUUT
VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

Vaststelling van de gemeentegrenzen van Zeist in 1825

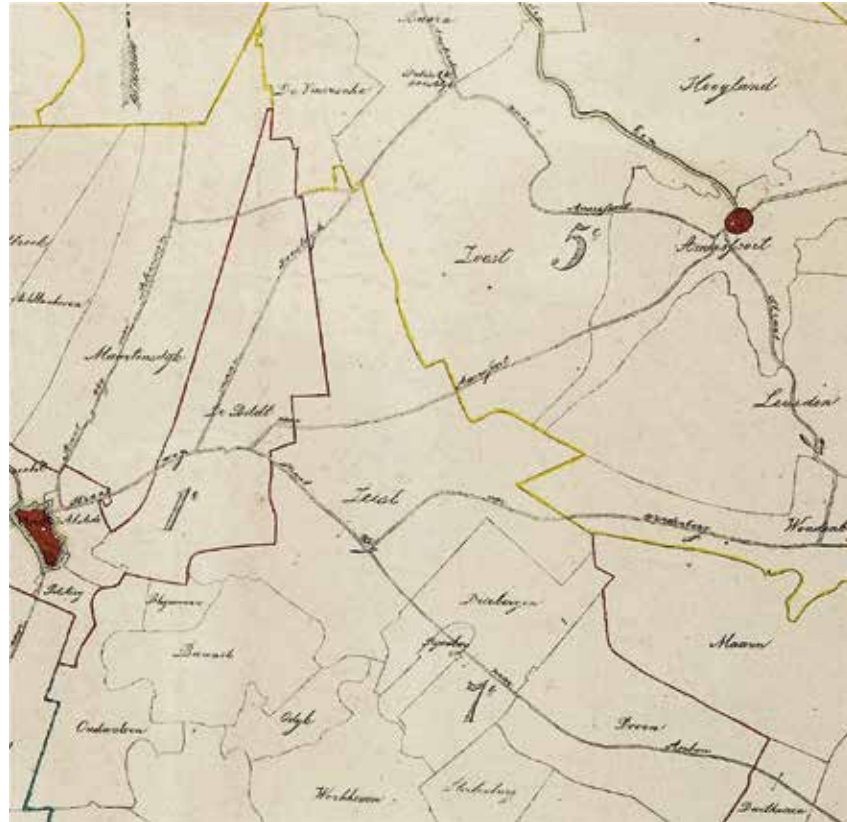

Fig.1 Uitsnede uit de kaart van de provincie Utrecht, met gemeentegrenzen volgens de in de periode 1818-1832 opgemaakte processen-verbaal van grensbepaling, door P. van den Bosch, 1836. Buurgemeenten van Zeist zijn Baarn, Soest, Amersfoort, Leusden, Woudenberg, Maarn, Driebergen, Odijk, Bunnik, Rhijnauwen, De Bilt en De Vuursche.

BEELDBANK REGIONAAL
HISTORISCH CENTRUM
ZUIDOOST UTRECHT,
LeW_5D3_17707

Kees Floor

Op donderdag 16 juni 1825 kwam landmeter der eerste klasse J.B van Zijlmans naar Zeist. Hij had een afspraak met burgemeester F.N. van Bern (1786-1851) om de gemeentegrenzen op te nemen en formeel vast te leggen. De burgemeester was niet alleen. Van alle twaalf buurgemeenten (vergelijk fig. 1) waren

de burgemeesters op komen dagen om bij het vaststellen van de gemeentegrenzen aanwezig te kunnen zijn. Bovendien hadden al die burgemeesters twee of meer aanwijzers meegenomen, in aanzien staande inwoners van hun gemeente, die goed op de hoogte waren van het precieze verloop van de gemeentegrenzen.

REGELS

Het opnemen van de gemeentegrenzen was een van de activiteiten die in de periode 1812-1832 in de meeste gemeenten van ons land werd ondernomen ter voorbereiding van de instelling van het Kadaster. De procedure die daarbij gevolgd moest worden, was beschreven in de zogeheten *Methodique Verzameling*¹. Dit document stamde uit de Franse tijd, maar na het vertrek van de Fransen, eind 1813, bleven de regels onverminderd van kracht. Alle belanghebbenden moesten bij de vaststelling van de gemeentegrenzen aanwezig zijn, 'ten einden in derzelve wederzijdsch bijzijn de grensscheiding op te nemen van het grondgebied van de gemeente Zeist'. Vandaar de hoge opkomst: in het totaal ging het om minstens veertig personen.

RONDGANG

Een belangrijk onderdeel van de procedure ter bepaling van het grondgebied van een gemeente vormde een rondgang langs de buitengrenzen. In ons geval begon deze 'groepswandeling' ongeveer 12 kilometer uit het centrum van Zeist bij een paal op het punt waar de grenzen van de gemeenten Zeist, De Vuursche en Baarn samenkwamen; daar moest het bovengenoemd gezelschap dus eerst naartoe. Tijdens de wandeling bleef het grondgebied van Zeist steeds aan de rechterhand; links lag het grondgebied van achterenvolgens de gemeenten Baarn, Soest, enzovoort. De bevindingen

dienden te worden vastgelegd in een proces-verbaal van grensbepaling, bestaande uit evenveel artikelen als er buurgemeenten waren. Ook moest er per buurgemeente een zogeheten figuratieve schets der grensscheiding worden vervaardigd, die als hulp bij het opstellen van de tekst, of later ter verduidelijking ervan kon dienen en als bijlage aan het proces-verbaal werd toegevoegd². De figuren 2-5 geven enkele voorbeelden van dergelijke schetsen of delen daarvan.

De grens tussen Zeist en Baarn liep vanaf het startpunt eerst naar het zuiden, in de richting van 'het Huis den Dolder', en ging vervolgens langs de oostzijde van de bij het huis horende tuin tot aan het midden van de Praamgracht (fig. 2). Daarna liep hij nog een stuk oostwaarts door het midden van de Praamgracht, totdat het grondgebied van Soest werd bereikt. Daar werd artikel 1 van het proces verbaal opgesteld, gesloten en mede namens de aanwijzers ondertekend door burgemeesters F. Pen (1775-1841) van Baarn en F.N. van Bern van Zeist.

Volgens dezelfde procedure werden de grenzen met de elf andere buurgemeenten langsgelopen. Steeds werd bij het bereiken van een volgende gemeente een artikel van het proces-verbaal geformuleerd, genoteerd en mede namens de aanwijzers ondertekend door de Zeister burgemeester Van Bern en zijn ambtgenoot van de desbetreffende aangrenzende gemeente.

HERKENNINGSPUNTEN

Bij het vaststellen van grenzen maakte men bij voorkeur gebruik van herkenningpunten in het landschap. Een mooi voorbeeld van zo'n in het terrein makkelijk terug te vinden limiet (grenslijn) is de gemeentegrens tussen Zeist en Odijk, die vrijwel helemaal de Kromme Rijn volgt (fig. 3). Dat geldt ook voor een gedeelte van de grens met Bunnik, ongeveer vanaf de buitenplaats Nieuwenhoff (nu: Niënhof) tot aan de grens met de toenmalige gemeente Rhijnauwen.

Dergelijke oriëntatiepunten ontbreken echter vaak. Gemeentegrenzen die tevens de grens van percelen volgden, konden worden beschreven door die percelen te benoemen. Er waren overigens nog geen kadastrale nummers toegekend aan de verschillende stukken grond. De opmeting ervan vond pas plaats in 1826, nadat de gemeentegrenzen waren vastgelegd en het grondgebied van een gemeente was onderverdeeld in secties. Bij de bepaling van de gemeentegrenzen werden de percelen nog aangeduid met de naam van de eigenaar. Zo liep de grens tussen Zeist en Soest in de figuratieve schets der grensscheiding van figuur 2 tussen de eigendommen van J.D. en J.L. Krüse in Zeist en het huis en erf van Aart Grift in Soest. Evenzo volgde de grens met de gemeente De Bilt onder andere de scheiding tussen het bos van de heer Steengragt in De Bilt en de eigendommen van Gerrit Smorenburg in Zeist (fig. 4). Ook in het bos- en heidegebied

Fig.2 Figuratieve schets der grens-scheiding tussen de gemeenten van Zeist en Baarn. Linksboven zien we nog een stukje grondgebied van buurgemeente De Vuursche, rechtsonder van buurgemeente Soest. Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van Zeist, 1825.

BRON: hisgjs.nl

tussen Zeist, Amersfoort en Soest ontbraken kenmerken aan de hand waarvan grenzen in het terrein konden worden herkend. Daarom waren er daar dan ook eerder al talrijke grenspalen geplaatst. Ze stonden niet alleen op het driegemeentepunt Zeist / De Vuursche / Baarn, maar ook op de locaties waar het grondgebied van Zeist samenkwam met dat van Soest en Amersfoort en Leusden, Leusden en Woudenberg, Woudenberg en Maarn en tenslotte Maarn en Driebergen. Bij de gemeentegrenzen met Amersfoort, Maarn en Leusden had men genoeg aan deze palen. De grens werd in alle drie gevallen gevormd door een

rechte lijn van paal tot paal met een lengte van slechts ongeveer 350, 600, respectievelijk 1100 meter. Grenzen met de overige buurgemeenten waren doorgaans een stuk langer. Zo waren er om de ingewikkelde, bijna 9,5 kilometer lange grenslijn met Soest te markeren 12 of 13 extra grenspalen nodig, waarvan de meeste al bij eerdere gelegenheden waren neergezet. We vinden al limietpalen van Soest op de 'Caerte van de hoge, lage en middelbaere jurisdictie van Seijst en Driebergen' uit 1677³. Op de dag van het opnemen van de gemeentegrenzen ontbraken er echter nog drie noodzakelijk geachte nieuwe grenspalen. De burgemeesters spraken af dat die

later zouden worden bijgeplaatst; in de figuratieve schets der grensscheiding waren ze op voorhand al ingetekend.

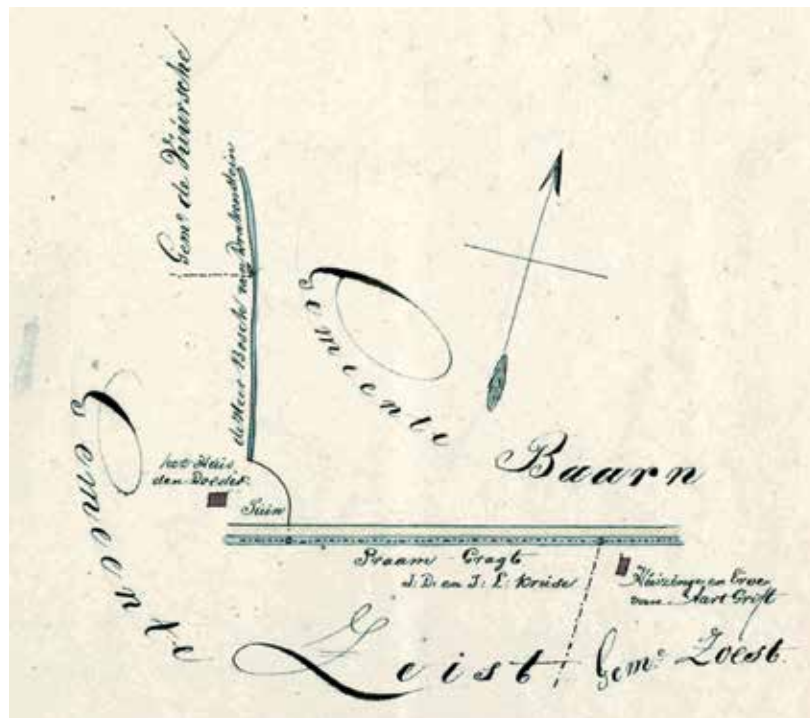
De rechtlijnige, ongeveer 4,5 kilometer lange grens met Woudenberg vertoonde slechts 1 knik; daardoor volstond in dit geval slechts één extra grenspaal.

BESTAANDE GRENZEN

Uit de aanwezigheid van de palen op de hei konden we al afleiden dat de Zeister gemeentegrenzen die in 1825 opgenomen werden, niet zomaar uit de lucht kwamen vallen. Er bestonden ook eerder al vage of minder vage oude grenzen tussen de verschillende gemeenten en hun voorlopers, die overigens in de loop der jaren nogal eens gewijzigd waren.

Van recente datum waren de proces-verbaal van grensbepaling van buurgemeenten die in de voorbereidingsfase van het kadaster eerder aan de beurt waren gekomen voor het vaststellen en opmeten van hun grenzen. Zo lagen er beschrijvingen van de grenzen met Amersfoort uit 1822, met Baarn, De Bilt en De Vuursche uit 1823 en met Leusden en Woudenberg uit 1824. Met deze informatie kon men zo weer aan de slag; ze zal op die 16^e juni 1825 ongetwijfeld zijn gebruikt.

Het volledige proces-verbaal van grensbepaling werd diezelfde dag nog gesloten en ondertekend door landmeter Van Zijlmans en controleur der Directe Belastingen Budding. Vervolgens ging het document

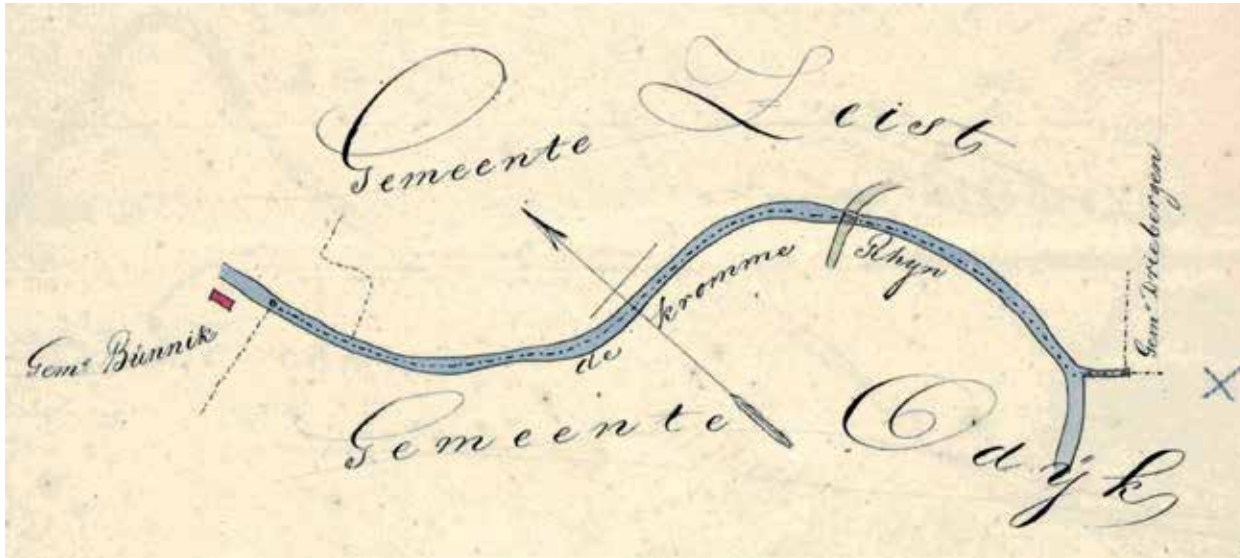

Fig.3 Figuratieve schets der grenscheidings tussende gemeenten van Zeist en Odijk. De grens loopt door het midden van de Kromme Rijn. Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van Zeist, 1825.

BRON: hisgjs.nl

naar de gouverneur van de Provincie Utrecht, J.M. baron van Tuyll van Serooskerken van Vleuten (1771-1843), die het op 15 november accordeerde. Daarmee lagen de grenzen van de gemeente Zeist formeel vast.

TWIJFELS

De bovenstaande reconstructie van de gang van zaken op 16 juni 1825 bij de grensbepaling van de gemeente Zeist is gebaseerd op het daarvan opgemaakte proces-verbaal van grensbepaling⁴. Ook in de meeste andere Nederlandse gemeenten werd bij de vaststelling en opmeting van de buitengrenzen eenzelfde procedure doorlopen en een vergelijkbaar proces-verbaal van grensbepaling opgemaakt⁵. Toch roept het geheel een aantal vragen op. Voor de zekerheid zoeken we eerst nog even in de eerste editie van *Van Dale* uit 1864

de betekenis op van proces-verbaal: *ambtelijk verslag -, acte van feiten en handelingen*. Het is echter uiterst onwaarschijnlijk dat het proces-verbaal van grensbepaling van Zeist de feiten en handelingen op de aangegeven dag correct weergeeft. Zo is het normaal gesproken ondoenlijk om in één dag een afstand van 54 kilometer af te leggen, grotendeels over of langs niet gebaande wegen.

DUBBELE AFSPRAAK

Het afleggen van de hiervoor genoemde afstand op één dag zou op zich al een geweldige prestatie zijn. Er is echter nog meer. Het proces-verbaal van buurgemeente Soest is namelijk eveneens gedateerd 16 juni 1825 en opgesteld door dezelfde landmeter Van Zijlmans, die ook verantwoordelijk was voor het document van de gemeente Zeist. Dat zou bij een letterlijke interpre-

tatie van de processen-verbaal van grensbepaling inhouden dat hij en de burgemeesters van Zeist, Soest, Baarn en Amersfoort een dubbele afspraak hadden: ze zouden op die dag ook nog naar Soest zijn gegaan om daar de 32 kilometer lange gang rond het grondgebied van die gemeente af te leggen.

De conclusie is duidelijk: de grensbepalingen van Zeist, van Soest en vermoedelijk ook van talrijke andere gemeenten, vonden niet noodzakelijkerwijze plaats op de in het proces-verbaal genoemde datum en nam ongetwijfeld meerdere dagen in beslag. Van Maartensdijk zijn nog de uitnodigingen aan de buurgemeenten uit 1812 bewaard gebleven om bij de het opnemen van de grens met hun gemeente aanwezig te zijn⁶. De tijden van samenkomst waren gepland op verschillende dagen of dagdelen; het verzamelpunt was een

Fig.4 Uitsnede uit de figuratieve schets der grensscheiding tussen de gemeenten van Zeist (rechts) en De Bilt. De figuur toont onder andere de Utrechtse weg (straatweg linksonder) en de Amersfoortse weg (straatweg in het midden van de figuur). Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van Zeist, 1825.

BRON: hisgjis.nl

Fig.5 [volgende pagina] Uitsnede uit de figuratieve schets der grensscheiding tussen de gemeenten van Zeist (links) en Soest (rechts). Helemaal rechtsonder zien we nog en stukje grondgebied van Amersfoort. Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van Zeist, 1825.

BRON: hisgjis.nl

per geval verschillende locatie in de buurt van de plek waar de grenzen moesten worden opgenomen. Landmeter F.J. Nautz, die in augustus 1824 de grenzen van Naarden opnam was zo eerlijk om in het proces-verbaal gewoon de vier opeenvolgende dagen te vermelden waarop er in het terrein aan de vaststelling van de grenzen was gewerkt⁷.

HANTEERBARE GROEPEN

De Maartensdijkse brieven laten ook zien dat de burgemeesters van de buurgemeenten niet de volledige rondgang hoefden mee te maken. De groep van langs de gemeentegrenzen wandelende notabelen was dus minder groot dan de processen-verbaal van grensbepaling suggere-

ren. Vooral voor Zeist met zijn 12 buurgemeenten gaf dat een aanzienlijke reductie van de groeps-grootte; elders in de provincie bedroeg het aantal buurgemeenten hooguit negen, zoals bijvoorbeeld bij Woudenberg of Houten. Hekkensluiter was Rijsenburg, met slechts twee buurgemeenten, namelijk Driebergen en Werkhoven.

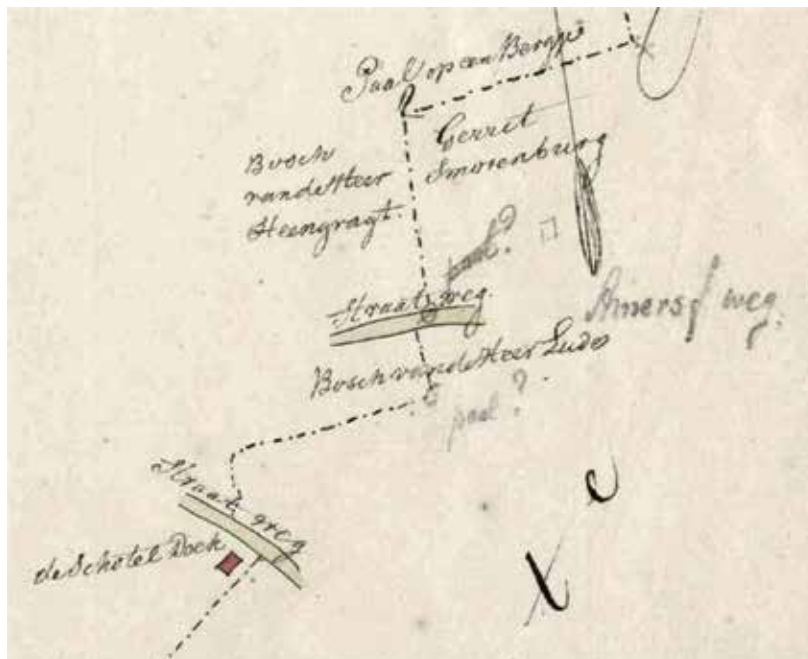
In feite waren alleen de vertegenwoordigers van de te beschrijven gemeente en één buurgemeente bij de vaststelling van het voor hen relevante deel van de grens betrokken. Zij konden hun bevindingen vastleggen in een voorlopig proces-verbaal. Het officiële proces-verbaal van grensbepaling werd op die manier een soort van optelsom van eerder overeengekomen grenzen.

Een voorbeeld van zo'n deelproces-verbaal is nog bewaard gebleven in Amerongen; het beschrijft de grens van die gemeente met Leersum⁸.

TOT SLOT

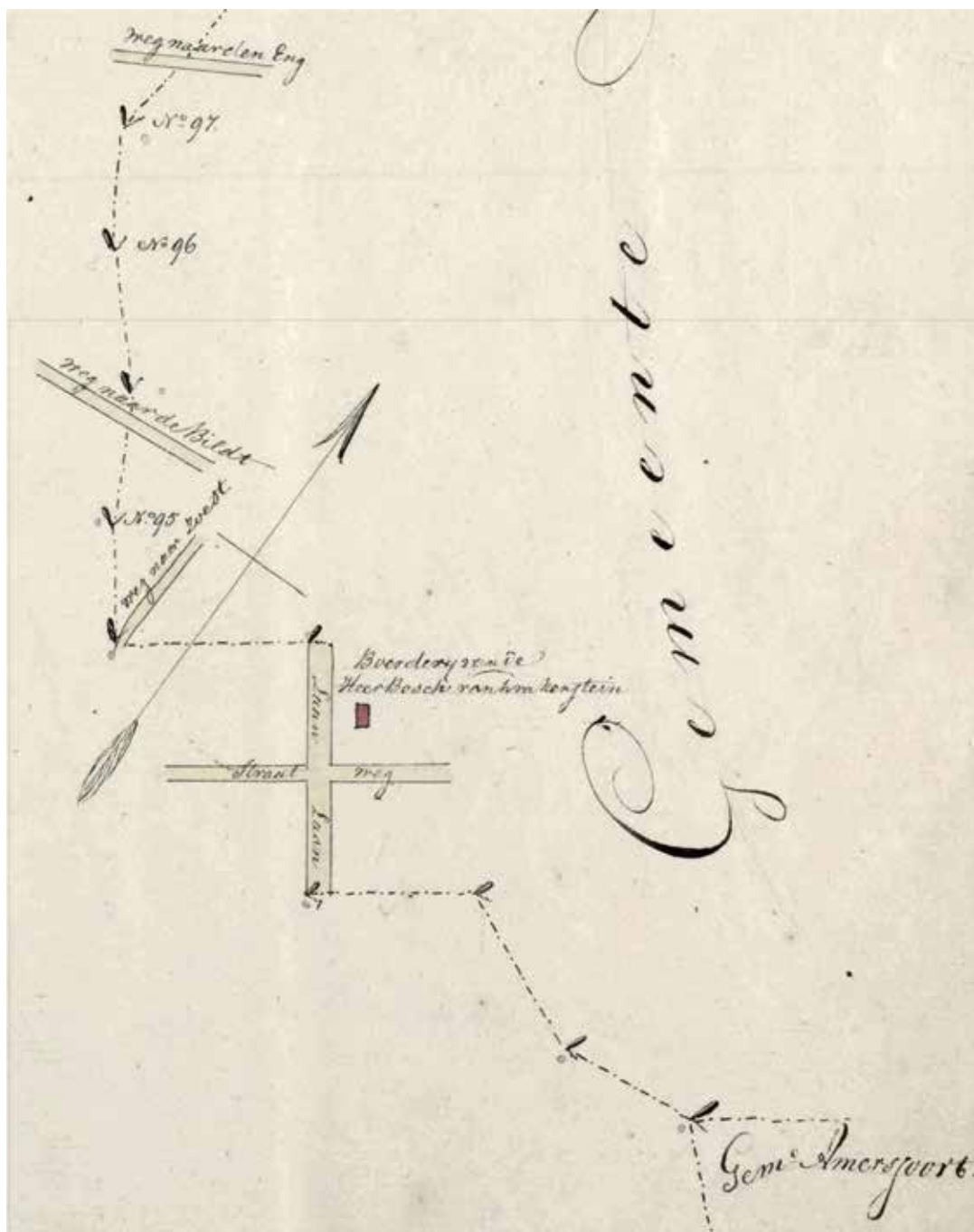
De processen-verbaal van grensbepaling van Zeist en andere gemeenten schetsen een tot de verbeelding sprekend, maar onrealistisch beeld van de gang van zaken bij het opnemen van de gemeentegrenzen. De landmeters stelden de documenten op volgens een vast stramien, dat eerder diende om volledigheid te bereiken dan om een waarheidsgetrouw beeld te scheppen van de activiteiten van de notabelen op de in de aanhef het proces-verbaal genoemde datum.

Heeft landmeter Van Zijlmans zijn werk goed gedaan? Als we afgaan op de Zeister burgemeester Van Bern, was dat niet het geval. Hij voelde zich namelijk door hem misleid bij het opnemen van de grens met Rhijnauwen. Om die reden weigerde hij in 1832 dan ook het proces-verbaal van grensbepaling van deze buurgemeente voor akkoord te tekenen⁹. Omdat hij eerder voor dezelfde grenzen wel had getekend en inmiddels de perceelsgewijze opmeting van de beide gemeenten was afgerond met gebruik making van de in 1825 overeengekomen grenzen, haalde zijn protest weinig uit.

Noten:

1. *Methodique Verzameling der wetten, decreten, reglementen, instructiën en decisiën, betreffende het Cadaster van het Fransche Rijk*, eerste deel, (Amsterdam 1812). Tevens in: *Bijvoegsel tot het Staatsblad*, Achtste deel, Eerste stuk, (Dordrecht 1821), p 398.
2. De grenzen met Maarn en Driebergen werden gezamenlijk weergegeven in één figuratieve schets der grensscheiding; het totaal aantal schetsen dat als bijlage aan het proces-verbaal van grensscheiding was toegevoegd, bedroeg daardoor elf.
3. Het Utrechts Archief, Topografische Atlas 206-1.
4. Het Utrechts Archief, toegang 1294, inv.nr. 3800.
5. A.J. van der Meer, 'Het kadaster en de gemeentegrenzen' in *Geodesia* 21 (1979), pp. 144-164 en A.J. van der Meer, *Gemeentegrenzen in Nederland*, proefschrift TU Delft, (Amsterdam 2007).
6. Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen, toegang 1019, inv.nr. 27.
7. Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen, OAN 127.6.
8. Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, toegang 73 inv.nr. 377.
9. Het Utrechts Archief, toegang 1294, inv.nr. 2693.

Zeister schrijvers

Titia Klasina Elisabeth van der Tuuk (’t Zandt (GR) 17 november 1854 - Zeist 7 mei 1939)

Margreet Wagenaar

Vrijdenkster en feministe. Zo staat Titia van der Tuuk beschreven in ‘1001 vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis’. Bij Titia’s geboorte, ze was de vierde uit een gezin van zeven kinderen, dacht niemand aan een dergelijke gewaagde levensloop. Haar vader Nicolaus van der Tuuk (1821-1867) kwam uit een familie van plattelandspredikanten en haar moeder Petronella Helena Clasina Lenting (1822-1900) was de dochter van Johannes Lenting (1790-1843), een Groningse hoogleraar klassieke talen. Petronella Lenting schreef onder het pseudoniem Helena gods-

dienstige kinderboeken met als titels onder andere *De Heer is waarlijk opgestaan*, *Een Paaschviering* en *Het kind der wereld en het kind van God*.

Titia liep mank en was slechthorend. Desondanks had ze thuis een vrij leven. Na het vroege overlijden van haar vader, Titia was toen 13 jaar, verhuisde het gezin naar Groningen waar haar moeder meisjes in huis nam om de opleiding van haar kinderen te kunnen betalen. Titia werd opgeleid tot onderwijzeres. Daarnaast lukte het haar ook nog om de M.O.-aktes Frans, Duits en wiskunde te halen. Met al die aktes

op zak gaf zij acht jaar les op verschillende scholen in Borculo, Baarn en Deventer.

In 1882 neemt zij ontslag van de school in Deventer. Zij zal daarna niet meer les geven op een school. Dat is gedeeltelijk omdat haar gehoor slechter wordt, maar vooral omdat de andere docenten zich ergeren aan haar opvattingen. Zij is na het lezen van *’Ideën’* van Multatuli (Eduard Douwes Dekker, 1820-1887) atheïst geworden en lid van de in 1856 opgerichte vrijdenkersvereniging ‘De Dageraad’. Via De Dageraad komt zij in contact met vooraanstaande vrijdenkers,

zoals Multatuli, de radicaal-liberale politicus Carel Victor Gerritsen (1850-1905), de eerste vrouwelijke arts Aletta Jacobs (1854-1929), de socialist Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) en de schrijfster Elise Houghton (1841-1911), de eerste vrouw in het bestuur van De Dageraad. Titia van der Tuuk zal haar later opvolgen. Volgens de collega's van de school in Deventer komt zij niet in aanmerking voor salarisverhoging omdat zij haar naam te grabbel gooit door haar contacten met De Dageraad.

In 1878 schreef zij al in *De tolk van den vooruitgang*: 'Ik heb mijn geest losgemaakt van de reeds half afgescheurde windselen van 't geloof, die de vrijheid van denken zozeer in de weg staan. Ik ben atheïste, vrijdenker!' Vrijdenkend zijn betekent rationeel en atheïstisch handelen. Vrijdenkers zijn tegen het dogmatisme van de religies, tegen sociale misstanden, militarisme, nationalisme, kolonialisme en autoritaire stromingen en vóór empirisch wetenschappelijk onderzoek, vóór emancipatie van de arbeidersklasse en van vrouwen, en voor openbaar onderwijs en opvoeding zonder dogma.¹ Titia van der Tuuk is op al deze gebieden actief geweest. Elke beschrijving van haar leven is een opsomming van de controversiële organisaties in Nederland waar zij lid van was tussen 1880 tot 1939. Hieronder in *Personalia* worden enkele van haar vele lidmaatschappen genoemd.

De eerste vertaling van *Oorlog en Vrede* van de Russische schrijver Leo

Tolstoj (1828-1910) uit het Duits en Frans in het Nederlands is van Titia van der Tuuk. Het maakte haar bekend als vertaalster. Haar vertaling werd vier maal herdrukt. Haar anonieme vertaling van *Het seksueele leven der vrouw* van de Oostenrijkse arts Anna Fischer-Dückelmann (1856-1917) werd in 1929 voor de 13^e keer herdrukt. Zij vertaalde daarnaast kinderboeken, historische romans, werken over seksualiteit en feministische romans. Zij was medewerkster aan tijdschriften voor vrouwen zoals *De Huisvrouw*, *De leeswijzer* en van kindertijdschriften. Ze begon zelf twee tijdschriften voor kinderen: *Voor onze kleinen* en *Excelsior*. Maar ze publiceerde ook eigen werk: kinderboeken, brochures en lezingen. Zo gaf zij in 1890 haar lezing voor de 'Vrouwenbond ter verhoging van het Zedelijk Bewustzijn tegen de reglementering van de prostitutie' uit met de titel: *Mensch of voorwerp?* In haar brochure *Aan de vrouwen van het spoor- en tramwegpersoneel* beschrijft zij hoe moeilijk het werk is van machinisten en conducteurs. De vrouwen moeten hun mannen daarom thuis steunen in hun moeilijke werk. Dat klinkt helemaal niet progressief, maar het is voor die tijd bijzonder dat zij vindt dat de vrouw medeverantwoordelijk is voor het werk dat haar man doet. Natuurlijk moet de vrouw dan ook zorgen dat haar man geen alcohol gebruikt.² Haar laatste publicatie is uit 1915: *De vrouw in haar seksueele leven: een physiologisch-maatschappelijke studie met geneeskundige en hygi-*

enische wenken.

Vanaf de oprichting in 1894 van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht was zij lid. Zij maakte daar overal in het land propaganda voor. Met evenveel vuur maakte zij propaganda voor de Rein Leven Beweging (RLB). Een rein leven wordt volgens de opvatting van de RLB niet beheerst door zinnelijk-seksuele neigingen. De RLB is het in grote lijnen eens met de opvattingen van de vrijdenkers maar wil ook gelijke wettelijke behandeling van homoseksuelen. De RLB was tegen de legalisering van de prostitutie. Bovendien hadden RLB'ers een eigen levensstijl: geen alcohol, geen vlees, veel in de buitenlucht zijn, dagelijks lichaams oefeningen doen.

Titia van der Tuuk is vaak verhuisd. In 1916 ging zij met haar vriendin Rose Roosegaarde Bisschop (1856-1940) in Zeist wonen. Ook in Zeist verhuisde zij driemaal. Vanaf 1920 woonden Titia van der Tuuk en Rose Roosegaarde Bisschop op Lorentzlaan 30, een huis dat zij zelf lieten bouwen. Het is in 2001 afgebroken.

In 1939 is zij overleden. Zij was natuurlijk ook lid van de Vereniging voor Vrijwillige Lijkverbranding en werd dus in Westerveld gecremeerd. Titia van der Tuuk is een uitzonderlijke vrouw geweest die behalve zeer begaafd ook buitengewoon moedig is geweest. Zij is als feministe minder bekend dan de iconen Aletta Jacobs of Wilhelmina Drucker (1847-1925) maar zij is voor de vrouwenemancipatie net zo belangrijk geweest.

PERSONALIA

1854-1939

Titia Klasina Elisabeth van der Tuuk ('t Zandt (GR) 17 november 1854- Zeist 7 mei 1939).

1874-1882

Geeft les op een lagere school in Borculo, een meisjeskostschool in Baarn, de mulo in Borculo en de meisjes-ulo in Deventer.

1880?

Lid van de vrijdenkersvereniging De Dageraad.

1881

Laat zich uitschrijven als lidmaat van de kerk.

1882

Neemt ontslag als onderwijzeres.

1883

Helpt Aletta Jacobs bij haar actie om stemrecht te krijgen.

Vanaf 1885

Schrijfster en vertaalster.

1885-1890

Lid van de redactie van De Dageraad.

1887-1890

Lid van het hoofdbestuur van De Dageraad.

1887

Vertaalt 'Oorlog en Vrede' van Leo Tolstoj in het Nederlands.

1887

Gaat samenwonen met Rose Roosegaarde Bisschop.

1890

Lid van de 'Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn'.

1894

Lid van de 'Vereeniging voor vrouwenkiesrecht'.

1901

Bestuurslid van de 'Rein Leven Beweging'.

Literatuur:

Els Kloek (red.), *1001 vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*, (Nijmegen 2013), lemma 793.

Titia van der Tuuk, 'Aan de vrouwen van het spoor- en tramweg-personeel', in *Vereeniging van geheelonthouders onder Nederlandsch spoor- en tramwegpersoneel*, (1916).

<http://resoures.huylgens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Tuuk>.
www.biografischportaal.nl/persoon/15700044.

<https://devrijegedachte.nl/over-ons/geschiedenis-van-de-vereniging>.

<https://www.deverhalenvanGroningen.nl//alle-verhalen/titia-van-der-tuuk-feministe-van-het-eerste-uur>.

<http://hdl.handle.net/10622/81216D4E-5497-43BE-B307-BF387354DA93>.

Noten:

1. <https://humanistischecanon.nl/venster/vrijdenken/>
2. Titia van der Tuuk, 'Aan de vrouwen van het spoor- en tramweg-personeel', in *Vereeniging van geheelonthouders onder Nederlandsch spoor- en tramwegpersoneel*, (1916)

Uit de collectie

H. Broedelet Automobielen

Afb. 1
Omslag van de prospectus uit 1928.

Karen Veenland-Heineman

In 1981 schonk de heer Broedelet een klein boekje met de titel 'H. Broedelet Automobielen' aan de Van de Poll-Stichting (nu: het Zeister Historisch Genootschap).¹ Het is een juweeltje dat in de bibliotheek van het Gemeentearchief en

het Zeister Historisch Genootschap wordt bewaard (Afb. 1).

Garage Broedelet aan de 1^e Dorpsstraat (nrs. 18-20-22) zullen velen zich nog herinneren, evenals de fietssenzaak.

Herman Broedelet (1872-1930) begon op die locatie in 1895 een sigarenwinkel, gevolgd in 1904 door een rijwielhandel.² Na een verbouwing werd in 1905 de eerste auto gestald, in 1908 gevolgd door de verkoop van de eerste auto aan L.A. Labou-

chere uit 's Graveland. Het bedrijf bleef er gevestigd tot de renovatie van de 1^e Dorpsstraat.

Op de eerste bladzijde van het 60 pagina's tellende boekje wordt het

doel van de uitgave duidelijk: *'Hierbij heb ik het genoegen U mijn prospectus aan te bieden ter nadere kennismaking met mijne onderneming'*.

De zorgvuldig vormgegeven recla-

mebrochure uit 1928 in art deco-stijl³ vertelt de geschiedenis en werkwijze van het bedrijf. In bijna 25 jaar was Broedelet uitgegroeid van rijwielhandel tot florerend autobedrijf met een stalling voor ca. 100

Afb. 2
De panden van
Broedelet in de 1^e
Dorpsstraat. (foto in
prospectus).

GEVEL DER ZAAK AAN DE 1^E DORPSSTRAAT 18-20-22
— TE ZEIST —

Afb. 3
De stalling van Broedelet in de 1^e Dorpsstraat (foto in prospectus).

auto's, een showroom en een grote, moderne reparatieafdeling (Afb. 2 en 3). Ook verhuurde Broedelet luxe automobielen voor 'toeren in den omtrek'. Suggesties voor ochtendritten en middagtoeren worden beschreven, evenals de duur van de tocht en de huurprijs.

Broedelet verkocht auto's van veel verschillende merken dankzij 'mijn zeer oude relaties met H.H. Importeurs en den steun mijner clientèle'. In zijn brochure geeft hij een opsomming van 39 verschillende merken

van Adler tot Wolseley. In de loop van de tijd zag hij de belangstelling van kopers verschuiven van de motor naar 'lijn, kleur en comfort'.

Interessant is zijn beschrijving van de voorbereiding op de koop van een auto: 'Overweegt men den aanschaf van een nieuwe wagen en heeft men een zekere som hiervoor uitgetrokken, zoo ga ik, aan de hand mijner uitgebreide gegevens van diverse merken, met U na, welke wagens, van het type dat U zoekt, voor U in de termen vallen. Hierna ga ik dan

tot demonstratie over. Met verschillende voor Uwe keuze in aanmerking komende automobielen laat ik U, op de door U vastgestelde dagen eenzelfde traject rijden. Uwe notities, na elke rit over veering, interieur, afwerking, geluid van den motor etc. gemaakt, geven U dan tenslotte een juist overzicht van Uwe bevindingen, waarna het U niet lastig meer zal vallen Uwe keus te bepalen.'

Dat velen overgingen tot aankoop blijkt uit de lange lijst 'Verkoop Automobielen', die bestaat uit de naam

van de koper, huisnaam, plaatsnaam, automerk en het aantal pk's (Afb. 4). De alfabetische lijst begint bij jhr. mr. H.M.M. van Asch van Wijck (Fiat) en eindigt bij J.A.N.B. baron van Zuylen van Nijevelt (Cadillac). Aanvankelijk was de aankoop van een automobiel voorbehouden aan welgestelde mensen. De opsomming laat bezitters zien van buitenplaatsen in Zeist, op de Heuvelrug en langs de Vecht, maar ook kopers uit Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Voor wie geen eigen stalling had, bouwde Broedelet een boxengarage in het Wilhelminapark. Maar stalling en service (olie, benzine, wassen) in de Dorpsstraat was ook mogelijk. Chauffeurs van Broedelet reden de auto dan op afroep voor.

Het boekje eindigt met acht brieven van zeer tevreden klanten. Zo laat jhr. C.A. de Pesters in een briefje op 28 juni 1928 weten dat hij tevreden is over zijn bijna 30-jarige relatie met de firma Broedelet, 'zowel wat de aankoop als het repareren van auto's betreft'.

Noten

1. Nummer Z.12-26. Formaat 12 x 14 cm.
2. Zie ook: R.P.M. Rhoen, 'Een autominnend dorp. Auto's en hun eigenaren in Zeist tussen 1899 en 1919', in: *Oud-Utrecht: tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht*, 74 (2001), nr. 5, pp. 123-128.
3. Mogelijk vormgegeven door de Utrechtse kunstenaar Kees Kuiler (1890-1966). Zie <https://amsterdamse-school.nl/persoon/kunstenaars/kees-kuiler/>. Hij ontwierp ook de jubileumuitgave voor de Rijwielvereniging Utrecht met Omstreken in 1928 (Zie voor U.M.O. ook *Seijst*, 48 (2018), nr. 4, pp. 107-109).

VERKOOP AUTOMOBIELEN		VERKOOP AUTOMOBIELEN		
NAAM	HUIZE	PLAATS	MERK	Aantal P.K.
J. L. van der Meulen Ansems		Helmond	Benz	45
M. Moerdijk		Zeist	Chevrolet	20
Jhr. W. Michiels van Kessenich	„Blanda”	Zeist	Chrysler	70
Mevr. Douarière J. H. van Marwijck Kooy	„Ma Retraite”		Chrysler	75
M. van Marwijck Kooy	„Berkenhove”	Zeist	Fiat	7/12
Mr. Dr. B. van der Mersch		De Bilt	Cadillac	20/30
W. van der Muelen		Zeist	Fiat	20
Mr. G. H. K. W. van der Meulen		Bilthoven	Fiat	10/15
A. A. Nengerman	„Beukenrode”	Zeist	Buick	25/47
H. J. R. Neervoort van de Poll	„Beukenrode”	Doorn	Paige	45
		Driebergen	Graham-Paige	29/97
			Benz	40
			Benz	20
Dr. B. Nout		Nieuwveen	Fiat	20
Mr. W. P. van Notten	„Kleinhoeve”	Driebergen	Peugeot	12
			Chevrolet	20
Mr. M. van Notten	„Bloemheuvel”		Buick	25
		Driebergen	Delage	11
Dr. J. M. Obreen			Fiat	7/12
Mevr. J. Onnen Vreede		Huis ter Heide	Chevrolet	20
		Bilthoven	Lancia	45
M. Onnes van Nyenrode	„Kersbergen”		Fiat	10/15
		Zeist	Fiat	35/45
			Fiat	10/15

Afb. 4
Lijst 'Verkoop Automobielen' in de prospectus.

Van het bestuur

JanHein Heimel (r.) krijgt van wethouder Marcel Fluitman de oorkonde, behorend bij het beeldje van 'Ot en Sien', het waarderingsymbool van de gemeente Zeist.

FOTO GIJS WILDEMAN

ALGEMEEN

Er hebben dit jaar al tal van activiteiten plaatsgevonden wanneer u dit leest: Seijst, boekpresentaties, Historische Café's, filmvoorstelling in het Lichtpunt, excursie, Nieuwsbrief, aanwezigheid van het ZHG in het Historisch InformatiePunt (HIP)

iedere dinsdagmorgen, waar tal van vragen, opmerkingen, verhalen en giften 'over de tafel' gaan. Volop in bedrijf dus. Er gebeurt ook het nodige achter de schermen. Vergaderingen van het Dagelijks en Algemeen Bestuur, onderzoek, contacten met derden, aanwezigheid bij collega-activiteiten, enz. Dit allemaal om

ons Genootschap 'bij de tijd' te houden en te onderzoeken hoe we nog beter de geschiedenis van Zeist kunnen vertellen en overdragen aan u, de donateur, en aan allen die iets over de geschiedenis van Zeist willen weten.

Daarbij willen we U in de eerste

plaats ook graag inschakelen. Wat mist u, waarover wilt u meer weten, op welke manier / in welke vorm wilt U de informatie ontvangen? Laat het ons s.v.p. weten, dan kunnen wij ons voordeel daar mee doen: www.info@zhg.nl of 06-21827878 of postbus 342, 3700 AH Zeist.

BESTUUR

We zijn heel blij te kunnen melden dat we per 1 september 2019 weer een nieuwe secretaris hebben. Op het moment van schrijven is nog niet alles rond, maar we laten het zo snel mogelijk definitief weten. Arie Moolenaar heeft vanaf 1 september verleden jaar ons zeer geholpen om het secretariaat a.i. op zich te nemen. We zeggen hem veel dank daarvoor.

Zoals al in de Nieuwsbrief is vermeld, hebben we afscheid genomen van Kees Breunese als bestuurslid.

ONDERSCHIEDINGEN

Op 2 april 2019 heeft JanHein Heijmel het waarderingssymbool van de gemeente Zeist, 'Ot en Sien', uit handen Marcel Fluitman, wethouder Cultuur, ontvangen. Met het beeldje en een oorkonde dankt de gemeente Zeist JanHein, bij het neerleggen van zijn voorzitterschap van het Geheugen van Zeist, voor zijn vele bijdragen gedurende een lange reeks van jaren aan het onderzoeken en bevorderen van de geschiedenis van Zeist. Het onderzoeken en publiceren (en penningmeesterschap van het ZHG) zal hij zeker voortzetten.

Op 26 april 2019 heeft Elisabeth Stades-Vischer een koninklijke onderscheiding ontvangen. Het heeft Z.M. de Koning behaagd haar tot lid in de orde van Oranje-Nassau te benoemen. Het ZHG heeft de voordracht daarvoor van harte ondersteund omdat Elisabeth vanaf 1996 als lid en coördinator van de Tentoonstellingscommissie van het ZHG, met haar grote deskundigheid en inzet bij het maken van vele tentoonstellingen over (delen) van de geschiedenis van Zeist betrokken was en is. Tot 2013 zijn de 'grote' tentoonstellingen in het Slot onder de verantwoordelijkheid van het ZHG gemaakt, daarna onder die van het Geheugen van Zeist, waarin Elisabeth met de Tentoonstellingscommissie van het ZHG, veelal een leidende rol heeft.

VARIA

Voor 2019 staan er nog twee Historische Café's gepland, om 17.00 uur op 29 juli en 28 oktober 2019 in Figi.

De Van de Poll-lezing is op maandag 2 september 2019 om 20.00 uur in Schoonoord.

Op de zaterdagen 1 juni, 7 september en 5 oktober 2019 zijn we van 12-14 uur geopend in het HIP samen met het gemeentearchief.

Op de dinsdagmorgen is de 'stamtafel' van het ZHG in het HIP een prachtige plek om veel te leren over de geschiedenis van Zeist. Welkom

van 10-12 uur.

TEN SLOTTE

U kunt uw vragen, opmerkingen, suggesties via de e-mail stellen: info@zhg.nl of telefonisch 030-6956311

Namens het bestuur,
Flora de Vrijer, voorzitter

Elisabeth Stades met haar koninklijke onderscheiding.

FOTO FLORA DE VRIJER

